

Найманова Ч.К., Калиева К.А.
**ПОЭЗИЯДАГЫ СОЦИАЛДЫК-МАДАНИЙ МААЛЫМАТТАРГА
 СЕМИОТИКАЛЫК ТАЛДОО ЖҮРГҮЗҮҮ**

Найманова Ч.К., Калиева К.А.
**СЕМИОТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СОЦИАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЙ
 ИНФОРМАЦИИ В ПОЭЗИИ**

Ch.K. Naimanova, K.A. Kalieva
**SEMIOTIC ANALYSIS OF THE SOCIAL-CULTURAL
 INFORMATION IN POETRY**

УДК: 008/397.012

Котормодо эң актуалдуу маселелердин бири - түп нусканын идеялык-көркөм мазмунун кайра түзүү менен улуттук өзгөчөлүктү сактоо болуп саналат. Бул макалада көркөм тексттерди которууда жана талдоодо сөздүн маалымат берүү структурасы лингвистикалык (кызматчы) жана экстралингвистикалык (өз алдынча мааниге ээ) аспекти катары каралып, мисалдар менен такталат. Кыргыз лирикалык ырлары лингвомаданий семиотиканы изилдөөдө белгилер системасы катары кызмат аткара алат. Макалада Б. Сарногоевдин “Жетпейт экен өз үйгө” аттуу ырына семиотикалык анализ жүргүзүлдү.

Негизги сөздөр: көркөм котормо, семиотика, лингвистикалык фактор, экстралингвистикалык аспекти, фон маалыматтары.

Одним из ключевых аспектов литературного перевода является воссоздание основной идеи текста с упором на сохранение национальной специфики. В данной статье рассматриваются языковые и экстраязыковые аспекты перевода с примерами. Лирические стихи кыргызской поэзии рассматриваются как системы знаков семиотического анализа. Предметом анализа является стихотворение Б. Сарногоева «Дома лучше».

Ключевые слова: литературный перевод, семиотика, лингвистический фактор, экстраязыковые аспекты, фонная информация.

One of the key aspects of literary translation includes recreation of the main idea of the text with focusing on the preservation of the national peculiarity. This paper identifies linguistic and extra linguistic aspects of translation explained with examples. It demonstrates how lyric poems in Kyrgyz poetry functions as a system of signs in semiotic analysis. The subject of the analysis is the poem “Home is Best” by B. Sarnogoev.

Key words: literary translation, semiotics, linguistics, extra linguistic aspects, background information.

Түп нусканын идеялык-көркөм мазмунун кайра түзүү аркылуу улуттук өзгөчөлүктү туура жеткирүү азыркы убактагы котормонун орчундуу маселеси. Көркөм тексттерди которууда лингвистикалык факторлор кандай маанилүү орунда турса, ошондой эле кызматты экстралингвистикалык каражаттар да аткарат. Экстралингвистикалык факторлор коомдун жана табияттын материалдык жана руханий формасына мүнөздүү болгон кубулуштар, фактылар, иш-аракеттер, өзгөчөлүктөр, касиеттер ж.б. жөнүндөгү маалыматтарды камтыйт. Мындай бир улутка мүнөздүү болгон социалдык - маданий өзгөчөлүктөрдү камтыган маалыматтар – фон маалыматтары деп да аталат. Котормонун экстралингвистикалык аспекти жөнүндө А.Д. Швейцер (1988) “маданият котормону

ишке ашыруудагы экинчи система” деп, маданияттын орду чоң экендигин айткан. Котормочу түп нусканын автору менен котормонун окурманынын байланыштыруучусу катары түп нусканын тилинин маданиятын гана билбестен, түп нускадагы текстти туура түшүнүп, аны адекваттуу берүү үчүн котормонун тилинин маданиятын да билиши керек экендигин көрсөтүү менен А.Д. Швейцер (1988) котормонун теориялык жана практикалык өнүгүүсүнүн заманбап этабында тарыхый, психологиялык, социомаданий, жана башка маселелерди карай турган башка көрүнүштөрдү - перспективаларды да көңүлгө албай коюу болбойт дейт. Улуттук өзгөчөлүк, улуттун маданияты, тарыхы, тили, философиялык дүйнө таануусу, улуттук маданиятка негизделген жеке автордун көз караштары, социалдык жашоо турмушу ж.б. жөнүндөгү элдин улуттук өзгөчөлүгүн жана ал өзгөчөлүктүн ошол элдин тилинде берилишин изилдөө котормонун экстралингвистикалык аспекти түзөт. “Экстралингвистикалык (ситуативдүү) контекст болгон окуянын убактысы, жайгашуу орду, жагдайы ж.б., жөнүндөгү айтылган ойду, фактыларды камтып, ал билимге ээ болуу Рецепторго (котормочуга) тилдик бирдиктерди, айтылган ойду туура интерпретациялоого жардам берет” (Швейцер, 1988).

Фон маалыматы имплициттүү маалымат менен тыгыз байланышкан. Имплициттүү маалымат сөздүн семантикалык гана маанисин эмес, автор айтканын деген ички идеяны да камтыйт, анын негизги бөлүгүн контекстке байланышкан аллюзия, сөздөрдүн өтмө маанилери, символдор жана башка кыйыр айтылган маалыматтар түзөт. Улуттук өзгөчөлүктү билдирип турган сөздөр ар бир улутка мүнөздүү. Е. М.Верещагин жана В.Г. Костомаровдун (1973) аныктамасы боюнча “коннотациялык сөздөр” тилдин которулушун татаалдаштырып турат. Коннотация, сөзгө стилистикалык, эмоционалдык, семантикалык маани берип, сөздүн экспрессивдик-эмоционалдык маанисин күчөтүп турат. Кыргыз тили фондук маалыматты талап кылган сөздөргө бай. Башка тилге которууда лексикалык мааниси дал келгени менен анын фондук маалыматы айырмаланып турат.

Чыгармалардын маанисин чечмелөөдө семиотикалык талдоо жүргүзүү аркылуу биз билген тилдин өзүбүз түшүнбөгөн жактарын табууга жол ачылат. Бирок, семиотикалык көз караш менен алып караганда көптөгөн айырмачылыктарга туш келебиз. Биринчиден, улуттук коннотациялык түшүнүктөр, аллю-

зия, туруктуу сөз айкаштары, фразеологизмдер, стереотиптер, улуттук спецификалык метафоралар, метонимиялар, салыштыруулар, эпитеттер жана ошондой эле кептик этикет да семиотикалык талдоону талап кылат. Семиотикалык түшүнүккө ээ болуу мына ушундай улуттук, маданий, социалдык өзгөчөлүктөрдү туура чечмелегенге мүмкүндүк берет. Семиотикалык анализ жүргүзүүдө орчундуу маселе – элдик, улуттук белгилерди, символдорду, образдарды камтыган белгилердин системасын ошол элдин маданиятын, социалдык коddорун жеткиликтүү түшүнүү менен чечмелөө болуп саналат.

Көркөм чыгармага семиотикалык анализ берүүнүн негизин белги, белгилер системасы, алардын ортосундагы байланыш түзөт. Семиотик окумуштуулардын теориялык негиздерин, жоболорун жетекчиликке алуу менен төмөндөгүдөй жолдору аркылуу жүргүзөбүз:

1. чыгармадагы белгилерди көрсөтүү жана талдоо;
2. белгинин текстке болгон карым катнашын талдоо;
3. эки же андан көп белгилер системасынын жалпы тексттин маанисин берүүдөгү карым катнашын талдоо.

Чыгарманын семиотикалык сүрөтүн (картинасын) түзүп чыгууда бир канча этаптан турган маселелерди чечүү талап кылынат: чыгарманын текстин система катары карап чыгуу; ар бир белги катары каралып жаткан элементти бөлүп көрсөтүү; “семиотикалык кодду” (Лотман Ю.М.) чечмелөөдө социомаданий өзгөчөлүктөрдү сөзсүз түрдө эске алуу. Чыгарманын семиотикалык картинасын түзүүдө катышкан белгилер ар кандай болушу мүмкүн, А. Ветров көрсөткөндөй “эгерде сөз адамдар жөнүндө болуп жатса, алардын кийими, баскан-турганы, сүйлөгөнү, жест, кыймыл-аракети, ж.б. жөнүндөгү белгилер функциясы катары аткарган кызматын эсе алуу зарыл” (1978).

Кыргыз лирикалык ырлары лингво маданий семиотиканы изилдөөдө белгилер системасы катары кызмат аткара алат. Мисал катары Б.Сарногоевдин “Жетпейт экен өз үйгө” (1984, 79-б.) деген ырын алсак болот. Адегенде биз системага бөлүү жолдорун аныктап чыгуубуз зарыл. Чыгармадагы лирикалык каармандар белгилер системасы катары алынып, анын негизги критерийлери: социалдык статусу; билими; жүрүш турушу алынат. Чыгармадагы каармандардын (Байдыке, анын жары, үй ээси, үй ээсинин жары) карым катнашын, окуядагы улуттук өзгөчөлүктү жана каармандардын ички ой-толгоолорун, сезимин билдирүүчү белгилер системасы аркылуу аныктай алабыз. Чыгарманы окуп чыкканда биринчиден, конокко болгон өзгөчө сый мамиле байкалат, бул мамиле ар кандай тилдик бирдиктер, жөнөкөй күнүмдүк сөздөрдүн белги катары кызмат кылуусунан билинет. Тилдик белгилердин жардамы менен алардын бири-бирине болгон сый мамилеси көрсөтүлүп, кыргыз элине таандык сыйлуу жерлерге, үйдүн ичине, ыйык жерлерге бут чечип кирүү салты каармандардын сүйлөшүүсү менен берилет:

*Жарың айтты: кириңиздер бут чечпей,
А мен айттым: парз экен го бут чечмей...
Ал учурда мейман деген ыйык сөз,
Туруп алды көңүлүмдөн түк кетпей.*

(Сарногоев Б.)

Тилдик бирдиктер адамдардын баарлашып жаткан адамга, кандайдыр бир көрүнүшкө, нерсеге, окуяга, талкууланып жаткан маселеге, ж.б. нерселерге болгон ички сезимин, эмоциясын жеткирүүдө колдонулат. Сезимди билдирүү үчүн ар кандай тилдик бирдиктер пайдаланылат. Мисалы, эмоционалдык суффикс – *ке*:

*Келди жарың “беш бармагын” даярдап,
Байдыке деп, башты койдун мага арнап.*

(Сарногоев Б.)

Чыгармадагы *Байдыке* же *Байдылда* деген сөздөр окурманга бирдей гана маанини билдирет, мында бул сөздөр эмоционалдык, экспрессивдик жагынан гана айырмаланып турушат. Эмоционалдык суффикс – *ке* аркылуу ошол сөздү айтып жаткан адамдын жылуу, достук же сый мамилесин биле алабыз. Мындай сөздөр бир нерсени атоодо бирдей мааниге ээ болгону менен таанып билүү, сүйлөшүү процессинде ар түрдүү мааниге ээ.

Белгилерди изилдөөдө негизги көңүлгө алуучу маселе – коddордун маанисин чечмелөө болуп саналат. “Коddор – ар кандай маалыматтарды жеткирүү, иштеп чыгуу, уюштуруу, сактоо үчүн жана жүрүштурушту жөнгө салып туруу үчүн колдонулуучу шарттуу көрсөткүчтөрдүн жана аталыштардын системасы. Алар жалпы элдик, көпчүлүк элдин жүрүштурушун аныктап туруучу белгилүү жана о.э. эстетикалык коddор, б.а., элес албаган, бирок жүрүштурушка таасирин тийгизүүчү коddор болуп бөлүнөт” (Бергер, 2005, с. 248). Семиотикалык анализ жүргүзүүнүн негизги категориялары катары коddор төмөнкүдөй бөлүктөргө бөлүнөт:

- сөзсүз кездешүүчү (денотативдик жана коннотативдик);

- универсалдуу (маданий, социалдык, идеологиялык, индивидуалдуу же стилистикалык);

- атайын (адистик же кесиптик, театр, музыка, кино) (Р.О. Якобсон).

Поэзияда коddор – ар кандай стилистикалык көркөм сөз каражаттары аркылуу, реалиялар, автордук образдуу түшүнүктөр аркылуу берилет. Поэзияны талдоодо негизги маселе – белгилерди таап чыгуу, ал белгилерди маданияттын, үрп-адаттардын, элдик салттын шарттуу системасы катары талдап чыгуу зарыл. А.В. Федоров белгилегендей “маданият – жалпы элдик маанисинде коddордун жыйындысы” (2007). Маданий аралык карым катнаш мына ушундай коddорду чечмелөө менен башка элдин маданиятын, тилин үйрөнүүгө жол ачат. Коddорду түшүнбөстүк ар кандай “маданий шокко” алып келиши мүмкүн. Бергердин аныктамасы менен “маданий шок” деп, качан адам өз маданиятына туура келбеген, же өзүнүн социалдык коddорунан башка коddорго туш болгондо учуроочу кырдаалды айтабыз” (2005, 60-61-б.).

*Келди жарың “беш бармагын” даярдап,
Байдыке деп, башты койдун мага арнап.*

*Сенин сыйың өз сыйымдай көрсөм да,
Ашык кетпей алып жаттым аярлап.*

(Сарногоев Б.)

Бул саптарда кыргыз маданиятында сыйлуу конокко койдун башын тартуу – урматтап сый көрсөтүүнү билдирүүчү маалымат бар. Бирок мындай маалымат кыргыз маданиятына аралашпаган, социалдык кодондор менен тааныштыгы жок чет элдик адамдар үчүн “маданий шок” алып келе турган көрүнүш.

Семиотикалык анализ жүргүзүүдөгү негизги көңүл буруучу нерсе – белгинин денотациялык жана коннотациялык маанилерин талдоого алуу. Белгилердин денотациялык мааниси ар кандай белги менен, айтылган сөз же сүрөт аркылуу берилет, бирок коннотациясыз алар эч кандай мааниге ээ болбойт. Белгилер ар кандай формада, сөз, сүрөт, нерсенин көрүнүшүн чагылдыруучу катары же логикалык ой жүгүртүү менен чечмеленүүчү белги менен маанисинин байланышын көрсөтүүчү катары, жана чечмелөөдө атайын билимди талап кылган шарттуу белгилер (туу, герб, мөөр, ж.б.) түрүндө болорун Бергер (2005, 247-б.) көрсөткөн. Семиотикалык анализ жүргүзүүдө Роланд Барт денотациялык жана коннотациялык түшүнүктөрдү кодондордун категориясы катары эмес, маанилүүлүк деңгээлине карата бөлүп караган. Ал денотация менен коннотациянын айырмасын фотосүрөттөрүн мисалга алуу менен көрсөткөн. Мында “денотация – сүрөткө эмне тартылды, ал эми коннотация – ал сүрөт кантип тартылды” (Барт, 1987, 36-б.)

Роланд Баргтын теориясына таянуу менен семиотикалык анализди үч деңгээлде жүргүзүүгө болот: 1) денотациялык деңгээл; 2) коннотациялык деңгээл; 3) мифологиялык деңгээл (1987). Денотациялык деңгээлде чыгармадагы *беш бармак*, *баши*, *тунук чай*, *өлөң төшөк* деген сөздөр кыргыз маданиятында кенен колдонулуучу сөздөр катары гана кабыл алынат. Коннотациялык деңгээлде бул сөздөрдүн маданий өзгөчөлүктөрүн ачууга болот: *беш бармак* – сыйлуу тамак, *баши* – конокко тартылуучу койдун башы (*эт*), *тунук чай* – арак-шарап, *өлөң төшөк* – өз үй. Ал эми мифологиялык деңгээлде, экстралингвистикалык багытта изилдөө менен кыргыз элинин улуттук өзгөчөлүктөрүн байкоого болот. Мисалы: кыргыз элинин сыйлуу тамагы “*беш бармак*”, сыйлуу конокко тартылуучу койдун башы, бир нерсени атынан айтпастан тергеп айтуусу, мисалы, арак-шарапты “*тунук чай*”, ж.б. сыяктуу белгилер колдонулган.

*Дасторкондо түрлүү жемиши, курут май,
Кызыл токоч, “баба шампан”, “тунук чай”.
Алгын дедиң, алып жаттым ар бирин,
Бирок ичтен меймандыгым унутпай.*

(Сарногоев Б.)

Улуттук маданий көрүнүштөрдөн сырткары дүйнөнү таанып билүүнүн универсалдуу картинасы ар кандай маданий, социалдык белгилер менен берилген.

*Өз үйүңдөй олтур дедиң керилип,
Өз үйүмдөй мен олтурдум берилип.*

(Сарногоев Б.)

Чыгарманын негизги идеясын берүүдө макал-лакаптар (“*өз үй өлөң төшөгүм*”), көркөм стилистикалык каражаттар, метафора (*тунук чай*), метонимия (*беш бармак*), эпитет (*үй башкарган асылың*), кайталоолор (*эшигиңди эшигимдей көрсөм да, сенин сыйың өз сыйымдай көрсөм да*) колдонулуп, кыргыз элинин меймандостугун, конокко болгон сый-урматын көрсөтүп, кыргыз маданиятынан кабар берет:

*Тууган, жолдош, досуңкубу, баары бир:
Жетпейт экен “өлөң төшөк өз үйгө”.*

(Сарногоев Б.)

Семиотика ар тараптуу изилдөөлөргө алынган менен дагы да болсо илимдин татаал бөлүгү болуп саналат, анткени семиотика илимдин бардык сферасында боло алат. Белгилер адамдардын жашоосунда эң маанилүү кызмат - маданий аралык байланышты аткаруучу катары лингвистика илиминин предмети да боло алат. Семиотикалык анализ белгилердин лингвистикалык жана экстралингвистикалык табиятын, тилдик белгилердин тексттеги ролун, келип чыгышын, белгилер системасын жана алардын кодондорунун чечмеленишин иликтөөгө шарт түзөт. Анализ жүргүзүүдөгү негизги көңүл буруучу нерсе – белгинин денотациялык, коннотациялык маанилерин талдоого алуу менен ар бир белгинин тарыхый, маданий өзгөчөлүктөрүн эске алуу жана ал өзгөчөлүктөрдүн жалпы текстке тийгизген таасирин карап чыгуу зарыл. Семиотикалык анализ жүргүзүү менен көркөм тексттин ички маңызы талданып, тексттин түпкү маанисин туура жеткирүүгө кенен жол ачылат.

Адабияттар:

1. Швейцер А.Д. Теория перевода: (статус, проблемы, аспекты). - М.: Наука, 1988. - С. 214.
2. Ветров А.А. Семиотика и ее основные проблемы. - М., 1978.
3. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура. - М.: Русский язык, 1973. - С. 126.
4. Eco, Umberto (1984): Semiotics and the Philosophy of Language. Bloomington, IN: Indiana University Press
5. Бергер А.А. Видеть – значит верить. Введение в зрительную коммуникацию. - М.: Вильямс, 2005. - С. 288.
6. Бээлгэт К. Ключевые аспекты медиаобразования. - М.: Изд. Ассоциации деятелей кинообразования, 1995. - С. 51.
7. Караева З.К. Перевод и Семиотика: Многоязычное бытие эпоса “Манас” и теоретико-методологическое проблемы переводоведения. Монография. - Бишкек, 2006. - С. 332.
8. Сарногоев Б. Ашуудан берген отчетум. - Ф., “Кыргызстан” басмасы, 1984.
9. Лотман Ю.М. Внутри мыслящих миров. Человек-текст-семиосфера-история. - М., 1999.
10. Daniel Chandler “Semiotics for Beginners”, 2010.
11. Федоров А.В. Семиотический анализ на медиаобразовательных занятиях // Мир образования – образование в мире. 2007. N 4. С.207-217.
12. Barthes, Roland (1957): Mythologies. New York: Hill & Wang, 1987.

Рецензент: д.филол.н., доцент Джумалиева Г.К.